

[0815]Afscheid van domineesland – Anne Wadman en André Roelof Scholten

Joke Corporaal

Summary

In this paper, which will be part of my biographical study of the Frisian writer Anne Wadman (1919-1997), I will focus on his friendship with a vicar, ten years his senior, André Roelof Scholten (1910-1944). In the period between 1935 and 1944, Wadman and Scholten exchanged over 140 letters in which they dealt with various topics, ranging from family business to poetry and being a poet. The letters give a clear picture of Wadman's changing perception of both Dutch and Frisian literature. In 1939, when Wadman left his hometown, the little village of Langweer in the isolated southwest of Friesland, to go and study Dutch literature in Amsterdam, a quarrel about Frisian poetry caused problems for their friendship. The two drifted further apart during the war. At this time, Wadman became influenced by the work of other writers, in particular Menno ter Braak. Scholten meanwhile was completely preoccupied with the work for his parish and was also suffering from poor health. A definite end to their friendship came with Scholten's early death in the last cold winter of the war. Scholten thus would not live to see his pupil, the young and ambitious Wadman, making his debut on the literary stage. By that time, however, Wadman had found himself a new role model in the person of Menno ter Braak.

‘For my is Fryslân ho langer ho mear in needsaeklikheid warden, yn ethyske sin miskien: in lêste “hâld”, in lêste op feilich steande semaphoar [...] Spitich, sa fier kin ’t noch komme mei in ex-jeuchdbiweger, as bliken docht det de drank, de nicotine, Nietzsche en Ter Braak mear ynfloed hawwe as reidousen, kampfjûren, Dirk Coster en Sake Bouma.’
Anne Wadman aan A.R. Scholten¹

1. Inleiding

Augustus 1935. Terwijl in Duitsland Hitler al weer twee jaar aan de macht was, de Nederlandse economie een crisis doormaakte en de werkloosheid

1. Wadman aan Scholten, 17.12.1943, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

groter dan ooit was, had een bont gezelschap van zo'n dertig personen zich verzameld op Terschelling voor een weekje vakantie. Het waren de leden van het socialistische en Frieszinnige Soasiael-Demokratysk Frysk Forbân (SDFP). In hun gelederen waren enkele linkse kopstukken uit die tijd, variërend van de toneelman Barend van der Veen en de broers Marten Koops Scholten en André Roelof Scholten tot de letterkundige Jelle Brouwer.² Ook het voltallige gezin van de relatief welgestelde gemeente-ontvanger³ uit Langweer, Gatze Wadman, was er bij: vader en moeder Wadman, de vijftienjarige Anne, zijn vier jaar jongere zuster Martha en de vijfjarige Roel.

Anne Wadman moet naar eigen zeggen in dit kamp een zonderlinge figuur hebben uitgemaakt. Hij was één van de weinige jongeren in een gezelschap van volwassenen en kleine kinderen. Met aanstekelijke zelfspot beschrijft Wadman in zijn autobiografie hoe hij tijdens het kamp een blauwtje liep, toen hij in het gezelschap van zijn drie jaar oudere vriendinnetje (volgens zijn vader overigens alleen in zijn gezelschap geïnteresseerd bij gebrek aan ander manvolk) één van haar vriendinnen over hem hoorde opmerken: 'Earne siel, hwat is er suterich'.⁴

Als we Wadman mogen geloven maakte het vriendinnetje de verkering niet lang daarna uit. Nu hoeft men zijn dagboekfragmenten en brieven uit die tijd er maar op na te slaan om te denken dat het voorval hem niet koud heeft gelaten.⁵ Wat dat betreft hadden de omstandigheden misschien niet beter kunnen zijn voor het begin van een vriendschap tussen twee uiteenlopende persoonlijkheden.

De vrijzinnige dominee André Roelof Scholten (1910-1944), bijna tien jaar ouder, interesseerde zich voor datgene wat samen met de meisjes en de muziek – Wadman speelde vanaf achtjarige leeftijd viool en moet op het SDFP-kamp nog een concertje ten beste hebben gegeven – één van Annes grote jeugdliefdes zou worden: de literatuur.⁶ Op het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum (FLMD), ondergebracht in Tresoar, worden zo'n honderdveertig brieven tussen Anne Wadman en André Roelof Scholten bewaard uit de periode 1935-1944. Ze geven een beeld van de ont-

2. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 130 e.v. en *It Forbân* 4, augustus 1935, 53 en september 1935, 66-68. Tot de kampgangers van 1934 behoorde onder anderen Fedde Schurer – Fotoalbum SDFP-kamp 1934, privécollectie T. Scholten-de Jong.

3. Vergelijkbaar in positie met de gemeente-secretaris.

4. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 132.

5. Anne Wadman, *16. Deiboek 1936*.

6. Anne Wadman, 'II. De muzikanten', *Langwar foar fyftich jier* (verschenen als feuilleton in de *Jouster Courant* 1986-1988) en *Mei Abraham fûstkje*, 134.

wikkeling van Anne Wadman van een onzekere puber in 1935 tot een meer evenwichtige en zelfverzekerde vierentwintigjarige in 1944. Daarnaast kunnen we het verloop van zijn schrijversambities er nauwkeurig in volgen. Hoe hij aanvankelijk, niet ongebruikelijk voor een HBS'er in de jaren dertig, blijk gaf van een vrij romantische visie op het schrijverschap, totdat hij het werk van de essayist en criticus Menno ter Braak ontdekte. Diens visie op het 'geschoolde' schrijverschap en op de puberteit veranderde Wadmans visie op de literatuur.⁷ Een verwijdering van jeugdvriend Scholten, die Wadmans negativistische visie op bepaalde zaken niet deelde, kon op den duur niet uitblijven.

In dit artikel wil ik aan de hand van de briefwisseling tussen Wadman en Scholten nagaan hoe Anne Wadman zichzelf aan het begin van de oorlog zag als schrijver en hoe zijn visie op literatuur in het algemeen en op zijn eigen schrijverschap in het bijzonder tot stand kwam. In paragraaf twee schets ik eerst de achtergronden waartegen de ontmoeting in 1935 plaatsvond en karakteriseer ik kort de verhouding tussen Anne Wadman en André Roelof Scholten in de eerste jaren van hun vriendschap. In paragraaf drie volgt aan de hand van Wadmans literaire activiteiten een schets van zijn poëtische ontwikkeling in de periode 1935 tot 1939, het jaar waarin het conflict met Scholten plaatsvindt. Dat conflict en de achtergronden daarvan zijn het onderwerp van de vierde paragraaf. De gevolgen van het conflict en de conclusie volgen in de laatste paragraaf.

Een dergelijke reconstructie als mij in dit artikel voor ogen staat, behelst het verhaal van de vriendschap tussen Wadman en Scholten, een vriendschap die welbeschouwd misschien nog geen tien jaar standhield, maar die in meer dan één opzicht van grote invloed op Anne Wadman zou zijn.

2. 'Master en discipel'

Anne Wadman schreef het later zelf ook: André Roelof Scholten was in meerdere opzichten de oudere en wijzere.⁸ Scholten werd in 1910 geboren

7. Hierin sluit ik aan bij Lolle Nauta, die al eerder stelde: 'Ergens in het leven van deze schrijver is de een of andere schok geweest, een bewustwording, die een zeer bepaalde verandering ten gevolge heeft gehad. De oorzaak daarvan mag de oorlog geweest zijn, de lectuur van schrijvers als Ter Braak en Slauerhoff, verandering van milieu of al deze factoren plus nog enkele andere samen.' – 'Over yn 'e Lytse Loege van Anne Wadman' (RONO-lezing 12 mei 1960): *Stasjonearre yn Fryslân* (Ljouwert, 1999), 92-97.

8. Anne Wadman, 'In memoriam André Scholten (In persoanlik oantinken)' ['17-11-1944 en 6-3-1946']: *De Tsjerne* 1, juni 1946, 163-167.

in Arnhem als de jongste van drie zonen in een ambtenarengezin. Vader Scholten was een Groninger, moeder een Friezin. Thuis sprak het gezin Nederlands. Door het werk van vader Scholten (hij was chef bij de Nederlandse Spoorwegen) moest het gezin vaak verhuizen. De Friese taal leerde André Scholten tijdens bezoeken aan de familie van zijn moeder in Friesland. In 1918 verhuisde het gezin terug naar Friesland, en de voertaal in het gezin werd het Fries. Als we André's oudere broer Marten mogen geloven, veranderde zelfs het 'pa en moe' in 'heit en mem'. De twee jongste zonen (destijds acht en veertien jaar oud) leerden Fries schrijven en André moet op tienjarige leeftijd al zijn eerste Friese vers hebben geschreven.⁹

Eind jaren twintig, begin jaren dertig studeerde André Scholten theologie in Leiden, waar hij betrokken was bij de pas opgerichte Friese studentenvereniging, de "stúdzjerounte Leijen". In 1935 studeerde hij af. Het ging hem voor de wind; kort na het zomerkamp op Terschelling zou hij trouwen met zijn verloofde en verhuizen naar Oldeholtwolde, waar hij als dominee was beroepen door de kleine hervormde gemeente van Oldeholtwolde en Ter Idzard.¹⁰ Scholten was vanaf zijn studententijd niet alleen actief voor het Fries, ook was hij betrokken bij de Vrijzinnig Christelijke Jongeren Bond en de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond (die samen opereerden onder de noemer 'de rijzende kerk' en waarvan ook Menno ter Braak lid is geweest)¹¹ en bij de arbeidersgemeenschap der Woodbrookers. Als predikant maakte Scholten zich sterk voor de Friese preek.¹²

Het wekt misschien enige verbazing dat een vrijzinnige dominee zijn vakantie doorbracht in een gezelschap met ook een atheïstische familie als het gezin Wadman. Het socialisme dat bij het SDFF bovenaan de agenda

9. Mondelinge informatie T. Scholten-de Jong op 8 maart 2005, aantekeningen André Scholten voor een lezing over eigen leven en werk voor de Fakânsjeleargong (omstreeks 1942), privécollectie T. Scholten-de Jong, Joop Boomsma, 'Ik haw in soad freonen. In petear mei Marten Koops Scholten'. *Petearboek. Petear en profyl* (Ljouwert, 1976), 125-145.

10. *Frysk Studinte Almenak for 1932* (Sneek, 1932), J.J. Kalma, *Naamlijst der Friese Hervormde Predikanten (1880-1959)* (Leeuwarden, 1959), 68, 86 en 108.

11. Léon Hanssen, *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1940* (z.p. [Amsterdam] 2000), 149-155.

12. Over de Woodbrookers en de vrijzinnige beweging: Johan Frieswijk en Jan Dirk Gardenier, *Vijftig jaar Kortehemmen. Een halve eeuw Woodbrookerswerk* (Kortehemmen, 1987), 11-33. Scholten werkte verder mee aan diverse vrijzinnige tijdschriften, zoals *Geloof hoop en liefde in onzen tijd*, *Noorderlicht* en *Tijd en Taak*. Hij trouwde op 17 augustus 1935 met T. de Jong. A.R. Scholten aan Wadman, collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

André Roelof Scholten als student
(privé-collectie T. Scholten-de Jong)

stond ging echter met beide levensovertuigingen samen. Leden van het SDFF waren tegelijk namelijk ook lid van de SDAP. Het SDFF maakte geen deel uit van de georganiseerde Friese beweging. Dat betekent echter niet dat het SDFF niet Frieszinnig was; men geloofde dat de strijd voor het socialisme alleen zou slagen als deze uitging van het Fries eigene. Een verschil met de Friese beweging was echter dat de bevordering van de Friese cultuur gezien werd als een middel en niet als doel op zich.¹³ Binnen de georganiseerde Friese beweging werd er met argwaan naar deze vereniging gekeken, niet alleen omdat ze naast cursussen Fries ook een cursus Esperanto aanbod, maar vooral vanwege de nauwe banden met de landelijke SDAP. In 1934 verdedigde het SDFF zijn houding ten opzichte van de Friese beweging als volgt: de vereniging wilde binnen de internationale socialistische gemeenschap het Friese volksdeel vertegenwoordigen, en binnen Friesland

13. Folkert Ringnalda, 'Het sosiaal-demokratysk Fryk Forbân en zijn relatie met de SDAP'. Doctoraalscriptie Nieuwste Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, 1987.

het socialistische. De leden van het SDFP maakten zich zorgen over de politiek in nazi-Duitsland.¹⁴

Gatze Wadman volgde de politiek met grote belangstelling en ook hij maakte zich zorgen over een dreigende oorlog. In augustus 1935 stuurde hij zijn oudste zoon naar zijn zwager in Enschede, die wel vaker pedagogisch verantwoorde uitstapjes organiseerde. Ditmaal nam hij Anne een dagje mee naar Munster in nazi-Duitsland. In een brief aan A.R. Scholten merkt de jonge Anne daarover in telegramstijl op dat hij overal bordjes zag met onheilspellende teksten: “Wer beim Juden kauft ist ein Verräter.”- “Net nei sjen, oars binne wij der bij.” ...S.A.petten ...Schupo’s ...”Der Führer”. “Mein Kampf”.¹⁵ In de politieke ontwikkelingen in Duitsland zag Gatze Wadman een bevestiging van zijn socialistische, anti-nationalistische en atheïstische levensovertuiging. Hij stond bekend als een gemoedelijk man, die in zijn vrije tijd graag kievietseieren ging zoeken, viste, tuinierde en zeilde.¹⁶

De latere gemeente-ontvanger uit Langweer was in 1887 in Tytsjerk geboren als oudste in een gezin met zeven kinderen. Zijn vader, Sybe Sipkes Wadman (1853-1903), had op vijftigjarige leeftijd zelfmoord gepleegd. Gatze was toen vijftien jaar oud. Na zijn vaders dood moest hij, samen met zijn broers en zuster, meewerken in de kruidenierswinkel van zijn moeder Martha Gatzes Bylsma. Geld om verder te leren was er niet.¹⁷

Gatze Wadman was in 1935 dus aardig opgeklommen; als gemeente-ontvanger, oftewel de man die verantwoordelijk was voor het invorderen van de gemeentelijke inkomsten en het beheer van de gemeentekas, was hij één van de weinige notabelen in Langweer en stond hij in functie dicht onder de burgemeester.

Anne Wadmans moeder, Taetske de Jong, werd in 1887 als oudste dochter van een timmerman-aannemer en een boerendochter in Oentsjerk geboren. Haar moeder was jong overleden, waardoor de zorg voor haar vader,

14. [anon.] ‘It S.D.F.F. in Esperanto-foriening?’ [in: ‘Eachweiding’], *It Forbân* 3, augustus 1934, 10 en *It Forbân* 4, september 1935, 66-68.

15. Wadman aan Scholten, 25.12.1935, collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden. Zie ook Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 129-130. Het bezoek heeft waarschijnlijk plaatsgevonden op 19 augustus 1935, zo blijkt uit achterschriften op de foto’s van Anne Wadman (Privécollectie familie Wadman).

16. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 37 e.v., 56 en 122 e.v., [anon.] ‘Gemeente-ontvanger Doniawerstal gaat met pensioen’, *Friese Koerier* 28-2-1953, en mondelinge informatie Thys en Pepi Wadman op 22.12.2004.

17. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 126.

jongere broer en zuster op haar schouders neerkwam. Terwijl deze laatsten beiden de onderwijsakte haalden (haar broer werd later hoofd van de Ulo in Enschede, haar zuster onderwijzer), volgde Taetske zelf geen opleiding en stond ze haar leven lang in hun schaduw. Desondanks moet ook zij een intelligente vrouw zijn geweest. Ze leerde zichzelf op latere leeftijd Engels.¹⁸

Het gezin Wadman had het financieel vrij goed. Toch verloochende Gatzze Wadman zijn afkomst niet. Hij bleef een overtuigd socialist, en dat verklaart ook de aanwezigheid van zijn gezin op het zomerkamp.¹⁹

Wat zou Scholten in de oudste zoon van Gatzze en Taetske hebben gezien? Van een vriendschap op basis van gelijkheid kon die eerste jaren geen sprake zijn, daarvoor verschilden Wadman en Scholten teveel in leeftijd. Wadmans eigen constatering dat deze vriendschap alleen kon bestaan bij de gratie van de verhouding leerling – leraar (gekscherend noemt hij Scholten en zichzelf ‘master en discipel’) lijkt zo gek nog niet.

Aan het begin van de briefwisseling, in 1935, was Anne Wadman zoals gezegd nog maar vijftien jaar oud. De brieven tussen hem en Scholten uit deze periode zijn zeer vertrouwelijk van toon. Dat geldt vooral voor de brieven tot en met eind 1939, de periode waarin het eerste conflict plaatsvindt, maar ook nog wel voor de periode daarna. Frappant is overigens wel, zoals Wadman zelf ook al constateerde, dat hij Scholten steevast met ‘jo’ aanspreekt, terwijl Scholten hem tutoyeert.²⁰ Ook daar komt de leerling-leraar verhouding in tot uitdrukking.

In de zomervakantie van 1935 had Wadman net zijn Mulo-diploma op zak en deed hij toelatingsexamen voor de HBS in Heerenveen, waar hij in september in de derde klas zou instromen. Achteraf heeft Wadman eens opgemerkt dat hij direct naar het gymnasium in Sneek had moeten gaan, maar dat zijn ouders de Mulo in eerste instantie mooi genoeg vonden. Dat mag misschien waar zijn, maar uit zijn brieven aan Scholten blijkt ook dat het hem op school niet kwam aanwaaien en dat hij in zijn eerste jaren op de

18. Anne Wadman, ‘Een bijzondere, maar lastige tante’. In: Lysbeth de Jong, *De paniek wordt steeds heviger. Dagboekfragmenten 1971-1980* (Utrecht, z.j.) [1987], 5-8 en Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 41.

19. Over Gatzze Wadman en de crisisjaren: Anne Wadman, *Langwar foar fyftich jier*, verschenen als feuilleton in de *Jouster Courant* 1986-1988, met name aflevering 6: ‘In hearehûs yn krisistiid’ (JC 28-5-1986) en ‘De roken fan alear (I)’, *Hjir* 18, desimber 1989, 8 e.v.

20. Anne Wadman, ‘In memoriam André Scholten’: *De Tsjerne* 1, juni 1946, 164.

HBS hard moest werken om hoge cijfers te halen.²¹ Desondanks moet het zijn ouders duidelijk zijn geweest dat Anne méér in zijn mars had. Het is ook niet ondenkbaar dat Gatze Wadman zijn zoon de kans wilde geven om verder te leren, omdat hij dat zelf niet had kunnen doen. Aanvankelijk was Anne Wadman trouwens helemaal niet van plan om te gaan studeren. Tot 1937 wilde hij graag journalist worden en op het redactieburo van een lokale krant werken. Met dat doel in zijn achterhoofd hield hij al vanaf 1933 knipselboeken bij: schriften met (vooral politiek) nieuws uit de kranten en tijdschriften.²² Maar zijn plannen stonden nog niet helemaal vast. Enigszins gekscherend (een stilistisch register dat Wadman wel vaker opentrok) schrijft hij in het najaar van 1937 aan Scholten:

‘Ik prakkesear der de lêste tiid in bult oer, hwet ik skylk for de kost dwaen scil. Hwent det scil der wol ienris fen komme moatte. Jild fortsjinje is altyd myn ideael west, mar maklik is det birop net. En nou krij ik ek noch in “neiging” om yn ’e Letterrren to studearjen...En den sa’n bytsje tagolyk oan ’e ien ef oare krante, sjuch... Mar de Letterrren, scoe dêr takomst yn sitte? Ik woe mar sizze, de faktoren binne net ginstich. In fetsoenlik fers ha’k oan’t nou ta net skreaun en myn proaza det is ek mar sa sa. Litte wy nou ris in ogenblik it ûnmûglike foarstelle: Ik bin doctorr yn ’e Letterrren. [...] Mòat ik den learer wirde oan in Seminarium ef sa, ef is ’t ek mûglik, det in journalist dy’t tagolyk doktor yn ’e Le. is, in gaedlik stik brea opskarrelje kin...? [...] Sjusa, al dy fragen forwachtsje ik nou antwird op. In goed-birekkene, deeglik, wol-oerlein antwird, sa’t wy det fen jo wend binne!’²³

Achteraf lijkt het frappant hoe precies Wadman op jonge leeftijd zijn toekomst al min of meer had uitgestippeld, want hij zou inderdaad na zijn studie promoveren en daarnaast journalistieke bezigheden ontplooien. André Scholten was een van de weinige personen die hem konden helpen met dergelijke toekomstplannen. Tijdens zijn HBS-tijd onderhield Anne Wadman niet alleen een intensieve briefwisseling met hem, ook zocht hij Scholten en

21. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 25 en Wadman aan A.R. Scholten, 25.12.1935 en juli en oktober 1937, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

22. Tot 1939 heeft Wadman met grote plichtsbetrachting dergelijke plakboeken bijgehouden. In de eerste jaren verzamelde hij vooral veel foto’s, waar hij korte commentaren bij schreef. Later vormde zijn eigen commentaar de hoofdmoot. De boeken zijn bewaard gebleven en bevinden zich tegenwoordig in het FLMD, Tresoar, Leeuwarden. Zie ook: Wadman aan A.R. Scholten, 12.7.1944. Overigens moet Anne, mogelijk onder invloed van André Scholten, zelfs korte tijd hebben overwogen om dominee te worden. Wadman aan Scholten op 3.8.1942 en 12.7.1944.

23. Anne Wadman aan Scholten, 21.8.1937, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

zijn vrouw regelmatig op in de pastorie van Oldeholtwolde, dicht bij Heerenveen. De mannen trokken zich daar urenlang in André's werkkamer terug om te praten over grote thema's zoals het geloof, de politiek en de literatuur, maar ook over meer wereldse zaken zoals vriendschap en seksualiteit.

Volgens Wadman zelf was het Scholten die hem tot Friesland en tot het dichten en schrijven bracht.²⁴ Scholten was, zoals wel meer late bekeerlingen, een fel voorstander van het Fries en hij schreef Friese poëzie. Zijn lyriek werd overigens niet erg modern gevonden en sloot aan bij de traditie van de zogenaamde Jongfriezen.²⁵ Scholtens poëzie was religieus-socialistisch, niet verwonderlijk voor een vrijzinnige, socialistische dominee die de dichteres Henriëtte Roland Holst bewonderde.²⁶

Ook Anne Wadman zou zich vanaf 1935 steeds meer met literatuur gaan bezighouden. Niet lang na het zomerkamp verscheen er onder de initialen A.W. een gedichtje over het – tijdens het kamp gebruikelijke – eten van 'sûpenbrij' in *It Forbân*, het tijdschrift van het SDF. Het is opvallend dat dit eerste gedichtje in het Fries is. Anne Wadman kon aanvankelijk geen Fries schrijven. Dat is duidelijk te zien aan de fonetische spelling van het Fries in zijn eerste brieven aan Scholten. Afgaande op vorm en inhoud van het gedicht mogen we veronderstellen dat de inzet ervan niet literair was. Wadman zou het zelf later karakteriseren als 'folkspoëzij fan it suverste wetter, dêr't sels Barend van der Veen him net foar skamje hoegde'.²⁸ Van een werkelijk debuut in 1935 was dus niet echt sprake, maar het is een feit dat het met dit gedichtje allemaal begon, of, zoals de cynicus Wadman het zelf verwoordde: "Hjir ommers waerd in "dichter" berne."²⁹

Poëticaal zou Wadman vanaf het forbânsgedichtje nog een lange weg te gaan hebben. Scholten fungeerde daarbij een tijd lang als gids. Op de HBS zouden Wadmans literaire plannen onder invloed van twee factoren een meer vastomlijnde vorm krijgen.

24. Anne Wadman, 'In memoriam André Scholten': *De Tsjerne* I, juni 1946, 164 e.v.

25. Jan Piebenga, *Koarte skiednis fan de Fryske skriftekennisse* (Drachten, 1957) [2de druk], 261 en 265.

26. Scholten aan Wadman, 3.11.1939 en 9.12.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

27. [A.W.] 'Sûpenbrij': *It Forbân* 4, augustus 1935, 54.

28. Men hoeft slechts te weten hoe zijn (latere) verhouding was tot de volkspoëzie en tot Barend van der Veen om te weten hoe dit geduid moet worden. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 134.

29. Anne Wadman, *Mei Abraham fûstkje*, 134.

3. 'k Ha romans yn 'e holle'

In september 1936 werd Anne Wadman na lang wikken en wegen lid van het Boun van Frysknasjonale Jongerein (hierna: BFJ). Zijn ouders waren daar niet al te verheugd over, zo blijkt uit de correspondentie met Scholten.³⁰ Gatze en Taetske Wadman hadden hun zoon ertoe aangespoord om eerst maar eens inlichtingen in te winnen, om er zeker van te zijn dat het BFJ geen verkeerde bedoelingen had. Vooral het woord 'nationaal' zal hun zorgen gebaard hebben. Als socialisten hadden zij, zoals gezegd, weinig op met nationaal-socialistische ideeën.³¹

Anne Wadman correspondeerde voordat hij lid werd met de oud-SDFF-kampganger Barend van der Veen om meer duidelijkheid te krijgen over de status van het BFJ binnen socialistische kringen. Die duidelijkheid kon Barend van der Veen niet geven, maar hij adviseerde Wadman om toch lid te worden. Mocht de vereniging er bepaalde ongewenste politieke ideeën op nahouden, dan zou Anne de buitenwacht op tijd kunnen waarschuwen.³²

Kort nadat hij lid was geworden, liet Anne Wadman André Scholten opgelucht weten dat het BFJ volgens hem 'politiekloos' was. Tijdens zijn lidmaatschap van het BFJ leerde Wadman Fries schrijven. In het blaadje van het BFJ, *It Seinfjûr*, schreef hij vervolgens enkele bewogen artikeltjes met veel uitroeptekens over 'de friese kwestie' (waarvan één over het gebruik van de Friese taal op school) die binnen de beweging niet onopgemerkt bleven. Later zou Wadman deze bijdragen zelf relativeren tot 'bluisterige stikjes', maar ze leverden hem wel een (bescheiden) reputatie op binnen de Friese beweging.³³

In zijn derde bijdrage aan *It Seinfjûr* komt de visie van de jonge Wadman op het 'probleem' van het nationalisme duidelijk tot uitdrukking. 'De oare folken, ek de Hollânders, kinne gerêst wêze: de Friezen scille gjin wrâlden oermasterje, en likemin ús frijfjuchtsje fen Hollân, hwent ... howol wy in

30. Wadman aan Scholten, 1.9.1936, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

31. Wadman schrijft er zelf over in *Mei Abraham fûstkje*, 130-131.

32. Wadman aan Scholten, 1.9.1936, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

33. Anne Wadman, 'De roken fan alear'[1]: *Hjir* 18, december 1989, 2. Dat de bijdragen in *It Seinfjûr* in een bredere kring gelezen werden, wordt geïllustreerd door het feit dat de broer van A.R. Scholten, Marten Koops Scholten, reageerde op één van Wadmans stukjes; Marten Koops Scholten aan Wadman 12.10.1936, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

folk op himsels binne, steane wy, det moatte wy tajaen, tichter oan it Hollânske as oan hokfor folk ek forboun.’³⁴

Dat zal dan tegelijk de invulling van het begrip ‘politiekloos’ zijn, want het is duidelijk dat het BFJ wel degelijk politieke bedoelingen had. ‘Fryslân Frysk’ en ‘Fryslân oerein’ waren kreten die binnen het BFJ veel gehoord werden.

Naast het BFJ, de vioolstudie en de studie hield Anne weinig tijd over om te schrijven. Al in juli 1937 had de ijverige HBS’er Scholten laten weten dat hij aan twee romans werkte: een Nederlandse en een Friese. Daarnaast schreef hij Friese gedichten.³⁵ Dat hij het erg druk had, blijkt wel uit deze brief aan Scholten op 31 oktober 1937: ‘k Dichtsje net mear forlopich. Gjin tiid, en gjin rêst. [...] ’k Ha romans yn ’e holle... Myn lêste opstel - in skets út it Fryske boerelibben (Noach scil wol raer sjoen ha, do’t er seach, det ik de persoanen Frysk prate liet!) brocht as fen âlds in 9 op. Ik leau det det op skoalle myn “fort” [...] noch is, opstellen meitsje - èn Skiednis.’³⁶

De Noach waarvan in het fragment sprake is, is Salomon Noach, Wadmans leraar Nederlands op de HBS. Noach moet grote indruk op Wadman gemaakt hebben. Omgekeerd zal Noach ook Wadmans stilistische talenten herkend hebben. Hij beloonde Wadmans creatieve schoolwerk steeds met hoge cijfers en droeg hem namens zijn school voor als redactielid van een nieuwe schoolkrant voor heel Friesland.³⁷ Noachs invloed reikte weliswaar ver (door hem besloot Wadman uiteindelijk om Nederlands te gaan studeren³⁸), maar niet zo ver als die van Scholten en de Friese beweging. Veelzeggend in dit verband is dat Wadman Noach niet vaker aanhaalt in zijn

34. [A.W.] ‘Hwerom “nasjonael”?’ , *It Seinffjûr* 2, mei 1937, 1.

35. Wadman aan Scholten [ongedateerd; juli 1937], Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

36. Wadman aan Scholten, 31.10.1937, Collectie FLMD – Tresoar, Leeuwarden.

37. Anne Wadman, *Veel meer dan tien geboden. Over S.M. Noach (1879-1944)* (Hilversum, 1989) en ‘In lette eareskuld’, *Strikel* 25, 1982, 378-380. Een aanvulling hierop in jrg. 26 1983, 46. Uit *Veel meer dan tien geboden* blijkt overigens dat Noach in het geheel niet afwijzend stond tegenover het gebruik van het Fries als literaire taal, maar dat hij juist meende dat ‘eerst uit en door de diepe, zinnelijke genegenheid voor eigen streek en taal [...] vaak de ruimere, geestelijke liefde voor land, voor mensheid [groeit]. Men moet ergens wortelen’ (15).

38. Vergelijk Anne Wadman, *Veel meer dan tien geboden*, 15-16.

correspondentie met Scholten, terwijl Scholten in de periode tot 1939 één van zijn meest intieme vrienden was.³⁹

Na een conflict over geld verliet Wadman het BFJ in het najaar van 1937 en staakte hij zijn medewerking aan *It Seinfjûr*.⁴⁰ Goed beschouwd is dit de afsluiting van een eerste Friesnationale periode, waarover Wadman zelf op 19 september in zijn dagboek schrijft: ‘Allinne yn wat as uteringen fan Frysk-eigen de keunst, literatuer, muzyk, plastyk ensfh. foarhat, liket my eat wiers. Wat der oars is oan folkloare – och, it is franje, mear net. It Fryske folkskarakter...? Och wat, praat my dêr net fan...[...] Ik betwivelje of’t de Fryske beweging oan my ea wat ha sil. Net, dat ik net skriuwe of dichtsje sil yn it Frysk, - wêrom net...? Dêrfoar hoecht men gjin nasjonalist te wêzen.’⁴¹

Deze negatieve gedachten ten spijt had Wadman al wel kunnen merken dat het in het Friese wereldje makkelijk was om de aandacht op zich te vestigen. Zijn innerlijke worsteling over het wel of niet goed zijn van de Friese beweging was nog niet beslecht, of hij kwam al weer op voor het Fries. In het derde nummer van *Het Schoolblad*, waaraan Wadman in eerste instantie alleen Nederlandstalige bijdragen leverde, begon hij vanaf maart 1938 onder de strijdlustige titel ‘Fen it Fryske front’ aan een serie korte Friestalige artikelen (de enige in het Nederlandstalige blad) over de Friese kwestie.⁴² Ook deze tweede Friesnationale periode, die eveneens niet lang zou duren, zorgde ervoor dat Wadman binnen Frieszinnige kringen naamsbekendheid kreeg.⁴³ Bovendien verschenen er vanaf juni 1938 tot december 1941 zo’n dertig Friestalige verzen van zijn hand in het blad van het ‘Selskip Fryslân’ in Amsterdam, *It Heitelân*.

39. Aan de manier waarop Wadman de naam Noach zonder verdere uitleg noemt tegenover Scholten, is uiteraard wel duidelijk dat deze in hun gesprekken al eerder aan de orde moet zijn geweest.

40. Naast onvrede over het (financieel) beleid van hoofdredacteur Tjalling Terpstra (tevens de leider van het BFN) speelde er een conflict over diens ‘zedelijk peil’ (Terpstra was homoseksueel). Wadman aan Scholten, 17.9.1937, collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden, en ‘De roken fan alear (I)’ *Hjir* 18, december 1989, 2-19.

41. ‘De roken fan alear (I)’, *Hjir* 18, december 1989, 2.

42. ‘Fen it Fryske Front I – V’, *Het Schoolblad* 1, maart 1938; april 1938; mei 1938; juni 1938 en juli 1938.

43. Zo schrijft Scholten op 12 april 1938 aan Wadman: ‘In goe-kinde fen ús fen ’e Drachtster H.B.S. skreau, det der stikjes fen dy yn it skoallekrantsje stiene “Fen it Fryske Front” – ik frege Koop [Marten Koops Scholten, jc] der nei – en dy sei: ja. Mar hij koe syn nûmers net fine.’ Blijkbaar was hij zelf dus niet op de hoogte van Wadmans initiatief.

Op 25 april 1938 correspondeerde de toen achttienjarige Wadman over zijn eerste te publiceren vers met Jelle Brouwer. Handig liet hij weten dat hij het gedicht dat hij voor publicatie meestuurde al aan Scholten had voorgelegd en dat deze het wel geschikt vond. Hij voegde daaraan toe: ‘Jo kenne miskien myn namme noch fen it Skylgekamp – 1935 fen it Forbân. Nei de tiid haw ik do myn frjeonskip mei Ds. en frou Scholten oanholden en sadwaende liz ik him altyd earst myn fersen en hwet dêr for troch giet, foar.’⁴⁴

Het oordeel van Jelle Brouwer was blijkbaar gunstig, want Wadmans vers werd opgenomen. Persoonlijk reageren deed Brouwer echter pas in juli 1938, toen hij Wadman complimenteerde met zijn vers en hem vroeg of hij ook de rest van zijn werk zou mogen zien.⁴⁵ Een maand later schreef hij hem daarover enthousiast dat Wadman volgens hem een dichter ‘fen bitsjutting’ zou kunnen worden: ‘It falt my op, det Jins wirk eigenheid fen sjen, fen lûd en foarm hat.’⁴⁶ Wel merkte hij op dat Wadmans gebruik van het Fries niet helemaal door de beugel kon, vooral in zijn sonnetten. Hij adviseerde hem daarom eens een andere versvorm, zoals de vrije versvorm, te proberen. Wadman nam deze adviezen ter harte. Dat hij de Friese taal niet voldoende beheerste om deze literair te gebruiken, had hij zich ook al gerealiseerd, toen hij in juli 1939 gefrustreerd aan Scholten had geschreven: ‘Boppedat ken ik gjin Frysk, det is wol it biroerdste fen alles. En ik sjuch ek gjin kâns om Frysk to learen.’⁴⁷

Zoals gezegd was Scholten niet alleen Wadmans mentor in literaire zaken. Ook over andere kwesties, zoals problemen met zijn ouders en zijn vrienden en onzekerheden over meisjes, luchtte Anne regelmatig zijn hart bij hem. Eén van de terugkerende onderwerpen in de brieven is Wadmans verhouding tot meisjes, door hem afgeschilderd als mysterieuze en onberekenbare wezens, waarmee zijn dichterschap op naïef romantische wijze direct verbonden was. ‘As der nou mar ris in greate leafde kaem, sjuch. Miskien det der dèn kâns wier op dichterskip’, zo had hij Scholten in juli 1938 laten weten.⁴⁸ Het dichten liet hij er overigens niet om achterwege.

Als dichter was Wadman bij vlagen uiterst productief. Na het eind-examen-HBS was hij op advies van onder anderen Scholten en Noach be-

44. Wadman aan J.H. Brouwer, 25.4.1938, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

45. J.H. Brouwer aan Anne Wadman, 6.7.1938, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

46. J.H. Brouwer aan Wadman, 17.8.1938, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

47. Wadman aan Scholten, 19.7.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

48. Wadman aan Scholten. 15.7.1938, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

gonnen aan een zelfstudie klassieke talen, zodat hij na het staatsexamen Latijn en Grieks een universitaire studie Nederlands zou kunnen volgen in Amsterdam.⁴⁹ In die tijd schreef hij zoveel dat hij in december 1938, acht jaar voor zijn daadwerkelijke debuut en vijf maanden na zijn eindexamen, al overwoog om te bundelen:

‘Ik stean yn biried oer “Printkladden” en oer “Tema con Variazione”. It scil it lêste wol wirde hwent it earste dêr fynt [Douwe] Kalma wol wer de ien ef oare stikelichheit oer. Bg. scoe er der fen meitsje kinne “Printflaters” en dy kâns wol ’k net rinne. Op “tema con variazione” is mar ien oanmerking to meitsjen, ntl. det it net Frysk is, mar fjirder is dizze namme oké. It tema is de alte Geschichte die immer neu bleibt, de variaziones binne de Akkes, Trynkes, Maeikes, Popkjes en wit ik hwet for spil noch mear, dêr’t ik mei g[ean] wolle[n hie].’⁵⁰

Het zat Anne blijkbaar niet mee met de meisjes. Maar in het voorjaar van 1939 kwam daar verandering in, toen hij verkering kreeg met een twee jaar jonger oud-schoolgenootje, dat hij waarschijnlijk ontmoette bij de Jeugdbond voor Onthouding (JVO).⁵¹ Wadman ging erg op in deze relatie en de vriendschap met Scholten werd minder belangrijk. Dat proces werd versneld doordat Scholten niet onvoorwaardelijk partij wilde kiezen, toen een jeugd-vriend van Anne vanwege zijn vriendinnetje de vriendschap verbrak.⁵² Niet het feit dat Scholten geen partij koos, maar zijn moralistische advies stoorde Wadman. Het is duidelijk dat hij hem inmiddels niet meer op alle vlakken als mentor duldde. In dezelfde tijd zou zich bovendien door een conflict over literatuur een verdere verwijdering voordoen.

Het was nog geen maand geleden dat Wadman Scholten enigszins gefrustreerd had laten weten dat hij een moderner dichtvorm zocht (‘op syn Rintsje Klazes wol ’k ek net’), of hij meldde in augustus 1939 – een maand voor zijn vertrek naar Amsterdam – opgelucht: ‘Mei my is ’t lyk as altyd. Lichamelik oké, geastlik ûnfoldien. Mar det is “des dichters”, sil’ wy mar tinke. En hy skriuwt opheden ek wer fersen. Hyper-moderne fersen. Fersen

49. Kennis van de klassieke talen was een vereiste om een universitaire studie te kunnen volgen.

50. Wadman aan Scholten, 7.12. 1938, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

51. Daarvan was Wadman in september 1938 lid geworden. Wadman aan Scholten, 9.9.1938 en ‘De roken fan alear (I)’, *Hjir* 18, december 1989, 10.

52. Wadman aan Scholten, 7.5.1939 en 5.6.1939 en Scholten aan Wadman, 21.5.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

mei kop noch stirt, hwer't de dea en de ivichheit yn omflean, as flinters op in bêd blommen.⁵³

Wadman schreef enigszins laconiek dat hij 'lichamelijk oké' was. Kon hij niet vermoeden dat het met Scholten minder goed gesteld was? Deze moest namelijk kort na Annes brief een zware operatie ondergaan, waarbij een nier verwijderd werd. André's zwakke gezondheid was ook de reden geweest om in de zomer van 1938 de gemeente van Oldeholtwolde, waar de familie zich erg thuis had gevoeld, te verwisselen voor die van Lippenhuizen. Maar ook daar viel het parochiewerk André Scholten zwaar. Aan dichten kwam hij amper toe.⁵⁴

Ondanks Wadmans eigen negatieve visie op zijn eerdere verzen in *It Heitelân* bleef waardering in de kringen rond de Friese beweging niet uit. Naast André Scholten, diens broer Marten Koops Scholten en Jelle Brouwer, zou ook Fedde Schurer zich bij hun eerste ontmoeting positief uitlaten over Wadmans werk.⁵⁵ En ook Theun de Vries, de schrijver die Wadman al vanaf jonge leeftijd bewonderde en aan wie hij een van zijn eerste verzen in *It Heitelân* had opgedragen, had hem laten weten dat hij vond dat Anne Wadman vooral door moest gaan met dichten.⁵⁶

Dat zou dan als 'Fries om utens' moeten zijn, want aan het einde van de maand september vertrok Anne Wadman per nachtboot naar Amsterdam, om zich in te schrijven voor de studie Nederlands aan de Gemeente Universiteit. In een afscheidsbrief aan Scholten liet hij weten daar behoorlijk tegenop te zien: 'Det scil net tafalle for Anne Wadman dy't al syn dagen yn Langwar sitten hat, om oan de greate stêd to wennen. Ik sjuch det swier yn, mar ja, it moat, - de kost fortsjinje yn Langwar kin nou ienris net.'⁵⁷ De brief, waarin Wadman Scholten en zijn vrouw uitvoerig bedankte voor alle goede zorgen, zou in dubbel opzicht een afscheid markeren. Binnen enkele maanden zou hij in Amsterdam nieuwe vrienden maken, aan wiens literaire oordeel hij meer waarde zou hechten dan aan dat van Scholten. Daardoor hoefde Scholten niet langer als mentor te fungeren en bestond er, zoals Wadman het later zelf ook zag, geen basis meer voor een voortzetting van de vriendschap op de oude voet.⁵⁸

53. Wadman aan Scholten, 18.8.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

54. Scholten aan Wadman, 22.8.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden en mondelinge informatie T. Scholten-de Jong op 10.2.2005 en 8.3.2005.

55. Wadman aan Scholten, 27.10.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

56. Theun de Vries aan Anne Wadman, 10.3.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

57. Wadman aan Scholten, 20.9.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

58. Anne Wadman, 'In memoriam André Scholten', *De Tsjerne* I, juni 1946, 164.

4. *'By my hat de Heare foargoad ôfdien'*

'Ja, en nou scil ik ek wol hwet fen dit fers fen Jo sizze moatte. 't Moeit my, mar folle goeds kin det net wêze, - as ik earlik bin.' Zo reageerde Anne Wadman op 23 november 1939 op een vers dat Scholten hem had toege-stuurd. Uitvoerig verwoordde Wadman in deze brief zijn bezwaren tegen het gedicht van Scholten, dat blijkbaar dienst moest doen als lied voor de vrij-zinnige jeugdbeweging. Het kon weinig genade in zijn ogen vinden: 'As "Bounsliet" hjir ef derfen, as striidliet, kin ik it bêst wirdearje. Mar net as dichtkunst, sels net as Mienskipskinst.'⁵⁹

De colleges in Amsterdam waren inmiddels begonnen, en Wadman had kennis gemaakt met Fedde Schurer, Gerrit Borgers en diens vriendin Annie van Poelgeest.⁶⁰

Gerrit Borgers was een van de acht eerstejaars met wie Anne Wadman de studie Nederlands, destijds gevestigd in een pand aan de Oudemanhuispoort, begon.⁶¹ Met hem had hij op de avond van 22 november 1939 een lezing bezocht van Menno ter Braak, volgens hem het 'enfant terrible fen de Ned. Lett'. In eerste instantie vond Wadman Ter Braak, die onder de dreigende oorlogsomstandigheden vrij labiel moet zijn geweest, maar een vreemde indruk maken: 'De – trouwens goedkeape – mopkes wiene wol aerdich, mar 't is in nuver hearskip, en hwet er sei hie net folle om 'e hakken.'⁶²

Het feit dát Scholten überhaupt een gedicht aan zijn brief had toegevoegd was uitzonderlijk. Het is ook de vraag of hij werkelijk de bedoeling had Wadman om een literair oordeel te vragen. Zeven jaar later, twee jaar na Scholtens dood, zou Anne Wadman zijn reactie karakteriseren als een 'ûn-weardige en brike oanfal fan myn kant', maar in 1939 was de behoefte om open kaart te spelen blijkbaar groot, zelfs als deze eerlijkheid ten koste van de vriendschap zou gaan.⁶³

59. Wadman aan Scholten, 23.11.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

60. Van een vriendschap met Schurer was geen sprake, die zou pas ontstaan ná 1942, zo blijkt uit de correspondentie tussen de twee. Briefwisseling Wadman en Schurer, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

61. Anne Wadman, 'Levensbericht Gerrit Borgers'. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1987-1988*, 125-149. Wadman aan Scholten, 23.11.1939. Bij de eerstejaars waren de dames blijkbaar in de meerderheid, zij verhielden zich tegenover de jongens als vijf tegenover drie.

62. Wadman aan Scholten, 23.11.1939. Léon Hanssen, *Sterven als polemist. Menno ter Braak 1902-1940* (z.p. [Amsterdam] 2001), 525 e.v. Blijkbaar werd in november 1939 reeds voor de Duitse inval gevreesd [532].

63. Anne Wadman, 'In memoriam André Scholten': *De Tsjerne* 1, juni 1946, 165.

Dat Wadman op een dergelijke manier reageerde op Scholtens gedicht, impliceert dat hij inmiddels genoeg vertrouwd was op zijn eigen literaire oordeel. Uit zijn reactie wordt verder duidelijk dat hij zijn BFJ-periode inmiddels ontgroeid was. ‘Yn it earste plak fyn ik yn dit fers rigels, dy’t ik hwet gefoelwearde en ek de wirldkar bitreft yn myn Boun-fen-Fry. Nasj. Jong tiid, hûndert kear oantroffen [ha]. As men my de rigel foarsette: Slút nou de rigen en hoedzje it ljocht! en frege fen hokfor dichter det wier, den sei ik sûnder mis: Tsjalling Terpstra.’⁶⁴ Ook de religieuze toon in Scholtens gedicht stond hem nu niet meer aan. De reden die Wadman daarvoor opgaf, was dat het hem daarvoor zou schorten aan ‘religieus besef’.

Zo gemakkelijk liet Scholten zich de les niet lezen. In een brief, geschreven op 9 december 1939, ging hij uitgebreid in op Annes kritiek. Hieruit blijkt duidelijk de tegenstelling in hun kunstopvattingen. André Scholten pleitte voor volkskunst of gemeenschapskunst. Door zijn culturele opvoeding (de HBS en de studie klassieke talen) huldigde Anne volgens hem de opvatting van de Tachtigers: ‘Dû riddenaarst tige de kant út wei, fen in “persoanlike” kinst. Motto: “kunst is de allerindividueelste expressie fen de allerindividueelste emotie”- sastû witst, in stelling fen ... ± 1880, mar yndied it “summum” der’t men op H.B.S. ef Gym. oan ta brocht wirdt. Ik wol kinst mear sjen yn de sin fen λειτουργία – det is, nei myn bitinken, de sin fen “mienskiipskinst”.’ Het is duidelijk dat Scholten zichzelf nog steeds zag als de oudere en wijzere. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een formulering (als reactie op het “gebrek aan religieus besef”) zoals: “Ja, jonkje, ik eangje, det dyn sêft-ironysk: “ik bin dêr to opperflakkich ta”, wolris in kerreltsje wierheit ynhawwe koe...”

Nadat de eerste woede over deze betuttelende woorden bezonken was, antwoordde Wadman dat individuele kunst volgens hem niet noodzakelijkerwijs “moeilijk te begrijpen” hoefde te zijn of het tegenovergestelde van gemeenschapskunst. Scholtens pleit voor gemeenschapskunst en tégen universele of individuele kunst pareerde hij door te stellen dat het christendom ook universeel is: ‘En nou wolle jo sizze: och, dy ljue fen dy Arb. Ynt. lit dy stimpers mar ophâlde mei det gepiel, det wirdt dochs neat. Mar wol geane jim mar stil troch for jim tsjerkje to wrotten, wylst dy tsjerke noch folle minder presteard hat as de Arb. Yntern.’⁶⁵ De discussie raakt hier opnieuw aan een gevoelig punt. Scholtens pogingen om Wadman enig religieus besef bij te brengen leken mislukt. Bovendien werd duidelijk dat Wadman onder in-

64. Wadman aan Scholten, 23.11.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

65. Wadman aan Scholten, 29.12.1939, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

vloed van het werk van Menno ter Braak begon te raken. Als boetedoening voor zijn aanval nam hij daarvoor de verantwoordelijkheid op zich:

‘It scil him wol oan my lizze. Ik scil wol tokoart sjitte. Ik bin nou ienris opperflakkich, dit wier net as in mop bidoeld, mar bittere earnst [...] Ik bin nou ienris in frij goed komediant [...] En ik wit net, ef’t ik nou ek forplichte bin, om my tsjin oare minsken to “ontmaskeren”, ef det it it bêste is tsjin de bûtenwrâld oer myn rol op in geraffinearde manear fjirder to spyljen. ’k Leau det ik it lykwols oan jo sizze moat. [...] Menno ter Braak hat det yn syn “Hampton Court” wol aerlich goed sjoen yn de persoan fen Van Haef-ten, de man dy’t in aparte yntré bitelle hat for syn loge yn de Skouboarch fen it libben, dy’t mei grandioaze forachting delsjucht op de oare minsken, - de imbecielen, - en dy’t per slot fen rekken neat mear is as in greate imbeciel. “Ja, er zijn maar weinig mensen, voor wie je durft zijn, zoals je bent... Je voelt je soms zo afschuwelijk alleen, al ben je dan in het leven een vrij goed comediant.”’⁶⁶

Als Wadman toegeeft aan Scholten dat hij zich anders heeft voorgedaan dan hij is, is dat misschien een poging om eerlijk te zijn, maar het is ook een afrekening. Blijkbaar is Scholten niet één van de mensen ‘voor wie je durft zijn zoals je bent.’

Dat gold volgens Wadman wel voor zijn toenmalige vriendin, met wie hij zich verloofde op eerste Pinksterdag, kort na het uitbreken van de oorlog.⁶⁷ Vanuit een bezet Amsterdam schreef hij vervolgens aan Scholten: ‘Né, by my hat de Heare foargood ôfdien’. De komende jaren zou hij zich voortdurend negatief uitlaten over het christelijk geloof en de christelijke gemeenschap, de dingen waarmee Scholten zich tot zijn vroege dood in november 1944 dag in dag uit bleef bezighouden.

‘Na langdurige, stille strijd heeft de goeie dominee zijn pogingen gestaakt om van mij ’n goed mens te maken’, zo zou Wadman het in 1943 voor zijn nieuwe vrienden Gerrit en Annie Borgers formuleren.⁶⁸ Dat lijkt waar. De laatste tegenwerping tegen Wadmans cynisme vinden we in Schol-

66. Idem.

67. ‘Us forloving is mar troch gien, omdat it net bilangryk genôch wier om út to stellen, mar fen in feeststemming wier dy earste Pinkxterdei gjin sprake.’ – Anne Wadman aan A.R. Scholten, 29.5.1940. Net daarvoor, op een woensdag, was Wadman om negen uur op de laatste nachtboot naar Friesland teruggereisd. Bij het uitbreken van de oorlog was hij dus in Friesland.

68. Anne Wadman aan Gerrit en Annie Borgers, 11.11.1943. Collectie NLMD, Den Haag.

tens antwoord op Wadmans brief van 29 mei 1940: ‘Lit ús hoopje, det dy it lot fen Menno ter Braak bisparre bliuwt’.⁶⁹

5. ‘*De chaos is bezig te verdwijnen*’

Het zou onjuist zijn te stellen dat dit conflict het definitieve einde van de vriendschap tussen Anne Wadman en André Scholten betekende. Wadman schreef hierna in ieder geval nog zo’n vijftien bewaard gebleven brieven aan Scholten, en Scholten zo’n tien aan Wadman. Ook moeten ze elkaar in de periode tot november 1944 nog enkele malen getroffen hebben. Zo was Wadman aanwezig bij Scholtens lezing voor de Fakânsjeleargong in 1942 over zijn eigen werk, en was omgekeerd ook Scholten van de partij toen Wadman zijn eerste officiële lezing gaf voor de Fryske Akademy over Slauerhoff.⁷⁰

Het onderwerp literatuur werd na 1940 niet gemeden. Scholten bleef Annes literaire productie nauwlettend in de gaten houden en liet hem weten wat hij van zijn verzen vond. En ook Wadman liet op zijn beurt uitgebreid aan Scholten weten hoe zijn houding tegenover literatuur was. Over Scholtens poëzie werd echter met geen woord meer gerept.

Ondanks de schijnbare continuïteit moeten we concluderen dat de vriendschap tussen Wadman en Scholten na 1940 niet meer vergelijkbaar was met die in de jaren daarvoor. ‘Master’ André Scholten zou in de oorlogsjaren steeds meer naar de achtergrond verdwijnen. Zijn plaats werd ingenomen door onder anderen Gerrit en Annie Borgers, Fedde Schurer, Douwe Tamminga en Marten Sikkema. Het ‘mentorat’ ging wat zijn Friese literatuur betreft in deze periode over in handen van Schurer en Tamminga, en voor de Nederlandse in die van de Borgers. De laatsten lieten hem in de zomer van 1942 enthousiast weten: ‘Je hoort echt bij ons, dat is nu weer eens duidelijk gebleken’⁷¹ Bij hen zou Wadman een jaar later zijn hart luchten over Scholten:

‘Ik stond toendertijd sterk onder geestelijke (de)pressie, onder geestelijk spervuur kan je wel zeggen van een vrijzinnige dominee, je weet wel zo’n zachtzinnig, humaan man met bovenstbeste bedoelingen, veel ethiek, veel V.C.J.B.-vaagheden en veel verwaterde religieuze slappe-thee. Ieder mens heeft van zulk soort “beschermers”, die menen goed te doen met voor je ze-

69. Scholten aan Wadman, 3.6.1940, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

70. Wadman aan Scholten, 3.8.1942, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

71. Annie Borgers aan Anne Wadman [Ongedateerde brief, zeer waarschijnlijk zomer 1942]. Collectie NLMD, Den Haag.

delijk peil te waken, die nauwlettend toezien of je niet à te onplatonisch “liefhebt”, en of je wel genoeg “bewust” leeft – en je bij in gebrek blijven een zachtaardige onder-vier-ogen-injectie toedienen, een al of niet gecamoufleerde preek in optima forma, waar je niets tegenover kunt zetten dan niet in woorden om te zetten weerbarstigheid: zwijgend en verbeterd onvermogen dus. [...] Na langdurige, stille strijd heeft de goeie dominee zijn pogingen gestaakt om van mij ’n goed mens te maken. Alleen jammer dat ik niet genoeg de kunst van phraseren versta, om m’n houding ook te verdedigen. Maar och, misschien doet het er weinig toe. In ieder geval, ik voel me er zeer “wel” bij, op mijn manier afscheid van Domineesland te hebben genomen.’⁷²

In 1943 en 1944 zou Wadman zich steeds meer verdiepen in het werk van Menno ter Braak. Nadat zijn verloving eind 1943, begin 1944 uitraakte, vond hij daarin een nieuw houvast: ‘Ter Braak hat my fan it lêste stikje dream ôfholpen. En frjemd genôch, my ynienen in nije en forrifeljend skerppe visy op myn eigen wêzen jown. Lykas hy sels biskriuwt ho’t it boek “Prometheus” fan Carry van Brugghen [sic] for him mei ien slach de chaos oan kant reage, sa is ’t mei my gien do’t ik it Démasqué der Schoonheid lies.’⁷³ Aan Gerrit en Annie Borgers liet Wadman hierover in dezelfde periode triomfantelijk weten: ‘de chaos is bezig te verdwijnen.’⁷⁴ Jarenlang had hij krampachtig geprobeerd om zijn puberteit achter zich te laten en om zich bepaalde literaire ideeën toe te eigenen. Bij Ter Braak vond hij nu een vrijbrief om niet zijn puberteit, maar de esthete belachelijk te vinden.⁷⁵ In dezelfde lijn zou Wadman Scholten karakteriseren als ‘ethisch-idealist’.⁷⁶ Desondanks zou zijn dood in november 1944 voor Wadman als een grote schok komen, zo blijkt uit zijn dagboek:

‘Ik kin my der gjin foarstelling fen meitsje ho’t myn libben der foar stien hie, hie ik net op sa’n kryptyk punt him moete. Mar for myn puberteitsjierren hat dat moetsjen yn ’e simmer fen 1935 bislissend en tagelyk pynlik west. Bislissend omt hy troch syn persoanlikheid my suver op ’e slach twong ta rekkenskip fen hwat der yn my libbe en slomme en omt er my in wei wiisd hat. Pynlik omt dy wei by neijer ynsjen mines net wêze koe. [...] Hwat ik

72. Anne Wadman aan Gerrit en Annie Borgers, 11.11.1943. Collectie NLMD, Den Haag.

73. Wadman aan Scholten, 24.3.1944, Collectie FLMD, Tresoar, Leeuwarden.

74. Anne Wadman aan Gerrit Borgers, 30.3.1944, collectie NLMD, Den Haag.

75. Vergelijk ook zijn uitlatingen hierover in het interview met Jelma Sytske Knol in *Hjir* 17, december 1988, 11-12.

76. Dagboekantekening van 17.11.1944. Privécollectie familie Wadman.

oan him te tankjen ha? Ik kin it net better sizze as: de biwustwirding. [...] Hy hat my twong ta rekkenskip oan mysels. En boppe-al hat hy it west dy't my ta Fryslân brocht hat en ta de artistike wei dy't ik hjoed de dei as myn paed sjoch.'⁷⁷

Wat was er gebeurd als Wadman Scholten niet had gekend? Die vraag, die Wadman zichzelf ook heeft gesteld, is moeilijk, zo niet onmogelijk te beantwoorden. Wellicht was Wadman via andere wegen uiteindelijk tot dezelfde inzichten gekomen. Maar het is zeer de vraag of de ontwikkeling die daaraan voorafging dan ook zo fraai bewaard en gedocumenteerd was gebleven als nu het geval is.

Tegenover Gerrit Borgers bekende Wadman in maart 1944: 'Tenslotte sta ik hier nu tòch weer met Ter Braak in een bezwerend gebaar in de vuist geklemd, als een dominee met z'n bijbel [...] zwaaiend met een dood dogma, een argument dat moet bekeren, inboorlingen kerstenen, zendelingen en humanisten kweken en creatieve dichters creëren. Ter Braak gehanteerd als wapen in het imperialisme van de geest, zou iemand hierom harder gelachen hebben dan Ter Braak zelf?'⁷⁸ Men kan zich afvragen of Wadman daadwerkelijk afscheid van domineesland had genomen. Vooralsnog leek het er meer op dat hij de ene dominee voor de andere had *verruild*.

voorjaar 2005

Fryske Akademy
Ljouwert

77. Idem.

78. Anne Wadman aan Gerrit Borgers, 30-3-1944.

BRONNEN

Gesprekken met mevrouw T. Scholten-de Jong op 10.2.2005 en 8.3.2005
Gesprek met Thys en Pepi Wadman op 22.12.2004

Archief FLMD, Tresoar, Leeuwarden
Correspondentie tussen Anne Wadman en J.H. Brouwer, Gerrit Borgers en Annie van Poelgeest, André Roelof Scholten, Fedde Schurer en Theun de Vries.

Archief NLMD, Den Haag
Correspondentie Anne Wadman aan Gerrit Borgers en Annie van Poelgeest

Privéarchief familie Wadman en T. Scholten-de Jong

LITERATUUR

- It Forbân. Tydskrift fen it Soasiael-demokratysk Frysk Forbân. Frysk Studinte Almenak for 1932* (Sneek, 1932).
- Boomsma, Joop, 'Ik haw in soad freonen. In petear mei Marten Koops Scholten'. *Peteareboek. Petear en profyl* (Ljouwert, 1976).
- Frieswijk, Johan en Jan Dirk Gardenier, *Vijftig jaar Kortehebben. Een halve eeuw Woodbrookerswerk* (Kortehebben, 1987).
- Hanssen, Léon, *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1940* (z.p. [Amsterdam] 2000).
- Hanssen, Léon, *Sterven als polemist. Menno ter Braak 1902-1940* (z.p. [Amsterdam] 2001).
- Kalma, J.J., *Naamlijst der Friese Hervormde Predikanten (1880-1959)* (Leeuwarden, 1959).
- Knol, Jelma Sytske, *Interview mei Anne Wadman*, Hjr jrg. 17 (6) 1988, 5-20.
- Nauta, Lolle, 'Over yn 'e Lytse Loege van Anne Wadman' (RONO-lezing 12 mei 1960). *Stasjonarre yn Fryslân* (Ljouwert, 1999), 92-97.
- Piebenga, Jan, *Koarte skiednis fan de Fryske skriftekennisse* (Drachten, 1957) [2de druk].
- Ringnalda, Folkert, 'Het sosiaal-demokratysk Fryk Forbân en zijn relatie met de SDAP'. [Doctoraalscriptie Nieuwste Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, 1987]

- Wadman, Anne, 'In memoriam André Scholten (In persoanlik oantinken)' ['17-11-1944 en 6-3-1946'], *De Tsjerne* 1, 163-167.
- Wadman, Anne, *Mei Abraham fûstkje* (Drachten, 1969).
- Wadman, Anne, 'In lette eareskuld', *Strikel* 25, 1982, 378-380.
- Wadman, Anne, *16. Deiboek 1936* (Snits, 1985).
- Wadman, Anne, *Langwar foar fyftich jier*, verschenen als feuilleton in de *Jouster Courant* 1986-1988.
- Wadman, Anne, 'Een bijzondere, maar lastige tante'. In: Lysbeth de Jong, *De paniek wordt steeds heviger. Dagboekfragmenten 1971-1980* (Utrecht, z.j.) [1987].
- Wadman, Anne, 'Levensbericht Gerrit Borgers'. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1987-1988*, 125-149.
- Wadman, Anne, *Veel meer dan tien geboden. Over S.M. Noach (1879-1944)* (Hilversum, 1989).